

ОСИП НАЗАРУК.

СВЯТИНЯ МОРМОНІВ.

З ПОДОРОЖНИХ ВРАЖІНЬ У КАНАДІ.

ЛЬВІВ, 1924.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

ДРУКАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

06 10
ОСИП НАЗАРУК.

СВЯТИНЯ МОРМОНІВ.

З ПОДОРОЖНИХ ВРАЖІНЬ У КАНАДІ.

ЛЬВІВ, 1924.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

ДРУКАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

W5/2=4u/5-649.1

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4136

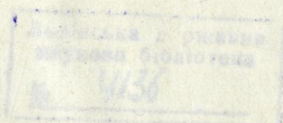
Відбитка з „Літературно-Наукового Вістника“.

Присвячую Українцям у Канаді

Dr. C. H. Hays

Відділення у м. Києві

Відділення у м. Києві

Відділення у м. Києві

66 миль від стації Летбрідж у полудневій Альберті є маленьке мормонське містечко Кардстон („Камінь Карда“). Там кінчається вже прерії й виразно видно дикі й високі Гори Скалісті, до яких від того містечка буде тільки 22 англійські милі. Там є найбільша й найкрасша святиня канадійських Мормонів.

Я вибрався відвідати її в товаристві двох прикарпатських, спіських Руснаків, і о. Михайла Кузьмака з Летбріджу дня 9 липня 1923 р. о годині 9:30 рано. Вночі була злива й авто в однім місці ледво виїхало з глибокої „кулі“ (балки). По дорозі бачили ми декуди вже ячмінь у „штуках“ (по 4—6 снопів). Краєвид вражає безмежністю: від самого Летбріджу видно Скалісті Гори, хоч вони віддалені на близько сто англійських миль.

Прерію ще тут і там орють вперве, що видно по пнях корчів, які перевертають плуги. А декуди стоїть інше нерухана. Там видно дикі степові лілії, пурпурової краски, з чашами, складаними з листків без повних подучень у насаді. Тут і там яскравіють дикі соняшники чудової золотистої барви: тут їх Рідний Край. На хвилевих постоях оглядаюся, чи не побачу де дивного „індіанського зілля“ з цвітом, зложеним із тоненьких волосочків червоної краски, покритих легко золотистим пухом, з різьбленим листем, подібним до листочків моркви. Се зілля має чорне лічниче корінне, подібне з вигляду до рака. Воно дорого платиться, бо не росте більше ніде на світі, тільки в деяких околицях північної Америки. Я бачив його й копав в околиці Мондер коло монастиря наших ОО. Василіян так само, як друге лічниче зілля, зване Сенека-Рут (корінь Сенеки“) з білим густим цвітом і чорним, дрібненьким насіннем. Корінь сього зілля лічить гортанку від усяких хоріб. Промовці жують його залюбки в сирім стані. Сей корінь цікаво міниться в смаку, що я сам спробував: зразу має приємний смак, який пригадує міддали, потому міниться ріжними відтінками в доволі скорім темпі, аж доходить до острого смаку, майже терпкого, що не пригадує ніщо подібне — хіба кінець першої любови надто запаленого молодця.

Робіни — по нашому червоношийки — прекрасно співають на степу і пригадують жайворонків у моім ріднім краю. Їх тут остро охороняє закон Канади.

Коло години 12:30 переїхали ми по залізнім мості чистеньку річечку Св. Марії й опинилися в Кардстоні. Містечко маленьке, але чисте. Асфальтові хідники, банк, кілька крамниць і ресторан. Ідемо на обід.

Властитель авта, яким ми приїхали, п. Іван Ольшавський, високий тип Верховинця, з завзятим обличчям, має тут знайомиства між Мормонами. Він зараз познакомив нас з їх президентом п. Вудом і з їх директором виспої школи п. Ловом. Ми попросили, щоб нам показали святиню, яка вже виділа здалека мов великанська, біла скеля з пірамідовим дахом на верху. Виглядала так, що відразу манила око і приковувала до себе.

Старий спокійний президент Вуд з обвислими, сивими вусами, виняв два тоненькі, мосяжні ключі і вручив їх п. Ловови, що мав нас опровадити по нутрі великої святині.

Точно о годині 2-гій ждали ми на нього перед святинею. Поки що оглядаємо її з надвору. Вся вона з білого, тесаного граніту, який тут і там дискретно виблискує маленькими кристалами. У великих, білих, чотиригранних, гранітових скринях, неначе вазах, що стоять перед святинею, виковані чотиригранні фразути. В них насипана чорна земля. В ній прекрасні цвіти, червоні, сині, жовті, надзвичайно артистично розміщені так, що ніде не разять ні натовпом, ні яскравістю красок. Перед брамою святині басейн з водою й водограєм, кований у білім граніті. Усе тут, навіть стовпи поруча, з білого граніту. І все в прямокутних формах. Над басейном великанська горорізьба на граніті: Христос розмовляє з Самарянкою біля криниці під деревом. Цікава се різьба. Хоч на ній аж сім великих осіб, цілком виконаних, але вся увага видця мусить звертатися на особу Христа, що йно в другій мірі на Самарянку і що йно геть-геть опісля заметиш інші особи на тій горорізьбі. Тай тоді здивуєшся, що відразу їх не зауважав. Вониж такі великі й нічим не закриті, ні сховані.

Кругом підмурівка з того самого білого граніту й оригінальне поруче — з металу: три грубі дроти, кождий подвійно плетений, в середині діагонально спяті чотиригранною клямрою з металу, мальованого на біло.

Сама святиня на лагіднім зеленім горбі з чудовими травниками і маленькими корчами. Корчі навмисно такі маленькі, щоб ні трошки не заслонювали величі святині.

За горорізьбою по великих сходах із білого граніту підходимо до залізної брами в чотиригранних формах з оригінальними виробами. Тих виробів артистично мало і всі комбіновані з простих ліній. Брама мальована на біло-зелено. За нею подвіре, вимощене рожево-білою шахівницею плит із синіми смугами по краях. Скрізь камінь і цвіти. І чисто-чисто, хоч робота ще нескінчена...

На тім подвірю праворуч і ліворуч два невеличкі шестикутні бассейни під стінами, з яких буде вибухати вода. Вже всі прибори до того уставлені, тільки вода ще не пущена.

Великими гранітовими сходами, між високими мурами з білого граніту, йдемо в гору. Знов чудові, зелені травники і прекрасні цвіти. Але тих цвітів навмисно мало, щоб не відривати уваги від святині. Вона сама скромна і велика. Ні — величава, імпозантна. Стіни її з білого граніту, на 15 великих квадратів височини. Але се не стіни, ні. Тут нема нічого, буквально нічого, що булоб подібне в чім небудь до святинь, які я бачив у дійсности, або на образку. Все інакше, почавши від огорожі, скінчивши на даху з граніту, що виглядає як мала піраміда. Але й ся піраміда неподібна до пірамід ні старо-египетської епохи, ні новішої: вона крита грубою лускою мов на рибі. І стіни тут не стіни. Се комбіновані в стіни філяри, що виглядають як артистично уложені зморщкі величезної сукні, тільки чотиригранні. Вони йдуть докруги святині, — ті получені в нутрі з собою, великанські, білі простокутні колюмни з білого граніту, все квадратами роблені, мов кикльопські мури. Але й до них вони неподібні, бо гладкі і правильні та спонені цементом. У тих філярах вузесенькі, як долоня, вікна від гори до долу — високі-високі, по однім у кожній колюмні. А тих колюмн багато: я не рахував їх, щоб оставати в ілюзії колюмн, подібно як не рахував ніколи бань на св. Софії в Києві — з тої самої причини.

Ніщо тут не разить. Усі форми прості, простокутні. Навіть над вікнами нема в горі ніяких закінчень, ніяких причіпків.

Се перша і дійсно оригінальна будова нового стилю, яку я побачив на землях, відкритих Колюмбом, хоч переїхав по них десятки тисяч миль.

Вдихаю в себе красу сього стилю — очима його їм. І чуюся так гарно на зовнішнім подвірю гранітної святині! Що там буде в нутрі, боюся виразно запитати себе. Відсуваю се питання. Знаєте, чому? Бо лякаюся, що артисти не видержать ліній і змісту того великого смаку, який показали зверха.

— „Пане доктор! Є вже провідник!“ — кличуть мене.

Сходжу поспішно в діл. Директор Лов, стрункий, середного віку, з проникливими очима стоїть перед святинею на долі, показує рукою на велику горорізьбу та цілу святиню й говорить:

— „Тут усе з найкрасшого, правдивого граніту. Сей граніт зі Скалстих Гір у британській Колюмбії, з місцевости Нельсону. Архітекти — Поп і Буртен.

Ми задержалися перед великою горорізьбою Ісуса.

— „Тут перед різьбою буде акварія, різьба на граніті, потягнена цементом. Прошу далі!“

Йдемо сходами в гору. Сім і сім великих сходів із білого граніту. Питаю провідника:

— „Кілько людей денно приходить сюди побачити святиню?“

— „Коло двіста чужих що дня. На другий місяць замкнемо її для нечленів, бо вона дуже коштовна, ми видали на неї мільон доларів, а маси видців занечишують її“.

Він образив мене в першій хвилі так сильно, що я в ході аж став. Як то? Сю пишну святиню, поставлену на прерії коштом мільона доларів, мають незабаром замкнути? Я думав, чи має він право так говорити? І мав вражіння, що якби я посідав владу, то казав би її насильно відчинити, так мене захопила велич сеї будівлі. Для когож вона поставлена на сій пустій прерії, коло несамовито диких гір? Адже її варта навіть здобувати, не лише насильно відчиняти.

По хвилі провідник додає: „Я забув вам сказати, що ту велику горорізьбу виконав норвежський артист Кананес. Тепер звертаю вашу увагу на величезний одностайний граніт, уміщений над залізними дверми святині“.

Дивлюся, дійсно — великанський, прямокутний бльок білого граніту над входом до нутра святині, що має аж троє дверей. Одним довезним чотирограним бальком із граніту накрито троє дверей!

Бльок від бльока виразно відмежовані, хоч вони гладко допасовані до себе. Але кождий з них видно. Ніщо тут не затерте — як на острих верхах гір перед тучею. Провідник уже звертав увагу, що мотиви до будови сеї святині взято з диких Скалистих Гір. О, воістину — добре вистудювали вони гори і їх природу, коли та виразність зовнішніх форм має заповідати тучу вражінь у нутрі. Чи тільки видержать артисти замисли свого пляну?

Провідник пояеняє далі:

— „Цілий будинок се символ і все в нім символічне. Сі два шестикутні басейни біля стін, се символ скель, з яких Мойсей ударами викликав воду в пустині...“

Тут я нетерпеливо перервав, бо спонукав мене до сього натовп думок, який прорвався в запиті. А змістом тих думок було здивування, що на сій сонцем спеченій прерії спонукало когось ставити таку святиню.

— „Хто оснував вашу секту?“ — питаю.

— „Оснуватель нашої церкви Йосиф Смит. Церков зорганізована вперве у стейті Нью-Йорк 1830 р. Смиа убито в стейті Іллинойсі в часі релігійних переслідувань. Тут вожда дрібниця в тім саміськім стилю, кожде вікно в тім стилю, кожда частинка поруча, кожда плита долівки В ночі рефлектором освічена ціла святиня“.

Мовчки обходимо її кругом по горішній терасі, де скрізь стрижена зелена трава і рідкі цвіти в артистичних звіздах. На одній з задніх стін-колонн вирізьблено глибокою різьбою, запущеною золотом: А. D. 1915.

— „Чи в тім році почато будову святині?“

— „Ні, її почато в році війни, 1914, а сю стіну поставлено тоді і тому така дата“.

Цікаво.

— „А 26 серпня сього року буде вона закінчена й віддана до ужитку нашій громаді“.

Показує рукою з огорода на причілку святині, де стоїмо:

— „Там маєте електрівню і школу — все в простих лініях. У школі маємо 700 дітей, у висшій і народній. Публичний парк і брама до нього також у стилі святині. А там, у Скалистих Горах, бачите сей чотиригранний верх? Ся гора називається „Горою Старого Начальника“. З комбінації сих гір взято стиль святині. А там недалеко вже границі „стейтів“, відки ми прийшли дб Канади в 1887 р.“

— „Кілько вас належить до сеї святині?“

— „Коло 10.000 душ“.

Вертаємо до залізних дверей, накритих описаним уже величезним бльоком. Директор Лов виняв два тонкі мосяжні ключики й отворив святиню.

Входимо.

А се — офіс (бюро).

— „Очевидно офіс“, — кажу. І питаю, чи так?

Так, се офіс і помешканне для того, хто буде управляти святинню. Доливка з дрібненьких камінчиків — усі в квадрі. В кімнатах іще пусто, тільки стоять крісла, що трохи пригадують староегипетські. Робітники оббивають їх білою матерією, мосяжними пряхами.

Минаємо ті кімнати. Перед нами щось ніби притвор святині, ніби сіни дуже панського, старого дому. Пусто, але не чути пустки, бо верхом ідуть образи з життя Ісуса Христа; головний — помноження хліба. Всі вони виглядають як артистичні вінети на верху листків ілюстрованої книги. А долом стіни покриті полотном, що виглядає як мур.

— „Образи сі малював артист Райт на канвах“.

А тепер оглянули ми в сій святині щось таке, що дивно писати про се, навіть дуже дивно — в описі святині! Але читач нехай не забуває, що вона в нічім неподібна до всіх інших святинь. Отож що се таке?

Ляватори з усім потрібним. У нутрі святині їх багато, але сховані зручно. Темними сходами йдеться до них. А чисті вони, чисті!... з білого блискучого мармору. Чистесенькі марморові лазні з біленькими

ваннами. Скрізь електричні клінери, прилади до витягання пороху. І нема його ніде, ні порошку, хоч будова нескінчена.

Лазні з ваннами й ляватори вказують на те, яку вагу привязують творці сеї святині до чистоти тіла перед огляданням її. Розумний помисл. Бо людина дійсно чується по купелі живіша, здоровіша, приємніша. В такому стані повинна йти до святині та ще й не в звичайнім одязі.

Недалеко відси стоять рядами дерев'яні шафи на одяги. В них кластимуть свої одяги ті вірні, що входитимуть до нутра святині. Тут одягатимуть спеціальні, святочні, приготовані ризи. Рівночасно могти-ме відвідати святиню тільки сто людей, не більше, хоч вона імпонуючо велика. Бо все тут інакше, як по всіх інших святинях, усе без виїмку, навіть спосіб відвідування її вірними. Се святиня призначена на буддень, ніяких відправ у ній нема, — каже провідник.

Знов гранітові сходи в гору. Ми в високий, півтемний галі.

— „Тут кругом бачите, як блистять у сумерку дорогий мармор із ломів Теннісону“ — каже провідник.

Я весь замінився в зір.

Кругом невиразно видніють — немов дискретно поховані — картини з життя Христа і пророків, а на середині галі великанська хрестильниця з білого мармору на хребтах 12 білих волів природної величини, кованих із білого граніту. Вони стоять спокійно, по коліна в степових травах і цвітах, різьблених теж із білого каменя. Кождий з них подібний до другого. Та коли я ближше приглянувся, побачив, що кождий має инакший вираз і вигляд, але подібність переважає над різноманітністю, і надає сій групі повагом стоячих звірят якоїсь дивно артистичної суцільності. Відси в хрестильницю заглянути не можна, бо вона висока, хоч воли в долі, низше наших стіп, мов у степовій балці.

Без ніякого пояснення відчуваю і бачу, що се центр, осередок цілої святині й усіх замислів тих, що їх творили. Тут хрестять купілю, але очевидно не немовлят. Тут будучий член їх церкви має відчуті всіми нервами, що вступає в організацію, ту організацію, що поставила таку будівлю. В ній приймають одиницю найкрасшим, що може дати сильно зорганізована громада справдішних людей під проводом свідомих ціли провідників. Можна собі уявити, як ділатиме на дитину вхід до сеї галі й до сеї хрестильниці тай купіль у ній — і та хвиля, коли електрика освітить сю кольосальну галю і світло заблестить по ширім золоті прикрас, по найдорожшій марморі з ломів Теннісону, по картинах найкрасніших малярів і по воді, в якій вона купатиметься, тай знов потахне в темряві. Тут усе говоритиме дитині: „Тебе прийняли до організації, що жертвенністю збудувала таке чудо, ти від сеї хвилі маєш

уже обов'язок солідарності з творцями сеї краси. Сей обов'язок спочиває на жертвенності так само, як хрестильниця, в котрій тебе хрестили, оперта на 12 білих волах із граніту. Тому чесно жертвуй що місяця, поки життя твого, десятину з усього, чим живеш і що тобі приносить твоя праця і твоє майно. Так велить закон наш. Не будь непотрібом у солідарній громаді, що творить такі діла!"

Та імпозантна хрестильниця з найбільшого і найдорожнього мармору — се знак і символ солідарності, вона знов буде виховувати солідарність, жертвенність і почуття обов'язку. Вже тепер ся секта, що має всього около пів мільона душ, висилає понад 2.000 місіонарів, які ідуть і працюють виключно своїм коштом, без допомоги громади, поки можуть, опісля змінюють їх іншими.

— „Ся хрестильниця коштувала нас 70.000 доларів“ — каже спокійно провідник, коли ми вже оглянули її та її цікаву підставу.

Сімдесять тисяч доларів — одна хрестильниця.

О, великий Маніту, що в подобі чорного крука пануєш над непереглядним степом Індіан! На сих безмежних землях твоїх червоних дітий порпає вже прерію понад 350.000 пар рук мого племені, що прийшло сюди з гарної країни вишневих садів. Але ціле се племя не має тут ні одної святині, ні одної школи, що коштувалаб хочби стільки, що ся групка „блідих лиць“ дала за один білий, видовбаний камінь на 12 волах.

Відкиж сі люде взяли помисл, що спонукав їх аж до такого видатку? Чи не з першої „книги царів“? Бо там написане таке:

„...Гірам, син удови, з покоління Нефталі, котрого батько вже був мідник, а він був повен знання і розуму і вміння у роботі, прибув з міста Тиру до Соломона царя. І виробив море, вилите з міді, завширшки від одного краю до другого десять локот, а заввишки пять локот, а шнур у 30 локот обнимав його навкруги. Воно стояло на 12-тьох волах: три дивилися на північ, три дивилися на захід, три на полудне, а три на схід сонця. Море лежало на них, а зади волів були укрите під ним. А край його був схожий на край кубка, а видом подавало на розвитку лілію. Воно містило в собі дві тисячі ведр“.

Перестудуйте добре сі стрічки з опису святині царя Соломона, записані Евреем тому літ около 3.000, а побачите, який той Жид уже тоді був культурний.

Передовсім уважав за відповідне в святе письмо своєї нації записати ім'я й походження автора і творця гарної річи. Дальше підчеркує, що він був майстром уже з родинної традиції („батько його був мідник“). Дальше вияснює так, що красше не можна, чому він був правдивим майстром, бо мав три вимоги, які творять дійсно великого майстра, що

навіть без одної з них не буде великим. Мав: 1) Знання (освіту). 2) Розум. 3) Вмілість у виконанню, в самій роботі. Такий чоловік не сотворить ніякого богомаза, але потрапить сотворити щось таке, що в три тисячі літ по нім будуть його твір брати як зразок, як взірєць, навіть як із праці його рук уже сліду не остане. Розуміється, се можливе тільки тоді, коли знайдеться другий такий чоловік, що має: 1) Знання (освіту). 2) Розум. 3) Вмілість у (своїй) роботі тай — опише твір першого майстра, хочби так коротенько, як се зробив письменник у першій „Книзі царів“ єврейських.

А тепер — українська читачко — кинь оком по своїм гарнім краю! Кілько на нім прекрасних будівель! Одні в руїнах, як пр. „Скит Манявський“, інші іще стоять як пишні цвіти з каміння, як пр. св. Юр на високій горі у Львові. Запитай свого сина, що покінчив найвищі школи, хто і коли і чийм коштом будував ті будинки — для найдальших поколінь свого народу. Син твій не відповість ні слова, хоч і для нього стоять ті твори штуки, одні вже зів'яли, інші ще ні. Але він не винен, що не знає, бо ніхто не подбав хочби за скромний надпис на сірій кам'яній плиті порога, н. пр. такий: „Сю будову виставили львівські міщани в році... коштом жертв своїх, а будував її майстер такий то..., а прикрасив маляр такий то... за владики з роду такого то...“

Пишу сі слова до читачок, бо думаю, що вони краще припилюють ніж читачі, щоб бодай тепер надолужити занедбане.

На кожній напій публичній будівлі, чи се церква, чи читальня, повинен бути надпис — усе одно де — лиш аби видний. І звіти всіх товариств і шематизми всіх епархій повинні печатати при згадці про свої будівлі, хто і коли і чийм коштом і за кого будував ті будівлі. Інакше лишимося на завше „гоями“, котрі з кожним поколінням зачинати муть усе „на ново“ і видавати з себе масу пустих зарозумільців, які думати муть, що від них починається історія нашої нації та всяка праця на публичнім полі.

Долото, яким скажете вирізати потрібні надписи на кам'яних порогах, чи причілках своїх будов, дуже pomoже видовбати дурнів зміж вас, зарозумілих дурнів, що затроюють усяку публичну працю.

Подбай про се, гарна читачко! А тоді племя твоє навчиться шанувати робучих творців культури і згодом дійде до великої сили між народами. Будівлі без надписів, се люди без метрик, без традиції, „родства непомнящі“, як темні волоцюги-безбатченки. Їх так багато було, особливо в темній Росії, що в документах мали окрему рубрику. Чи ж усі наші будівлі мають попасти в ту рубрику?

Кам'яними сходами з білого граніту виходимо на галерію, що йде кругом сеї галі і немов із поверха заглядаємо в великанську хрестиль-

ницю. Вона модерно уряджена в нутрі — з великими рурами, якими напускається в неї і випускається з неї воду. Се одинокий овальний предмет, який я запримітив у цілій святині, решта все чотиригранне аж до найменшого камінчика.

Там у долі в півтемряві білють білі воли, уставлені в великий, одностайний круг. І немов віє від них давною стариною — в сій дивній святині на пустих степах Альберти, біля Скалистих Гір. Якесь оаза артизму й культури на непереглядних полях безмежної прерії, паленої сонцем, битої бурями. А в ній немов воплощений ідеал людини, що прийшла в сю пустку з порожніми руками. Якеж воно велике — те марне ество, що називається „людина“. Тут можна відчутти велич того ества. Вона як блискуча нитка тягнеться тисячеліттями — по пісках африканських, по індійських джунглях, по жовтій глині Китаю, по пустих преріях Америки.

Та велич людини проявляється в часі війни в полках, що йдуть до наступу. А в часі мира в штуці, в артизмі, збудованім на жертвенности майна і праці, як війна, збудована на жертвенности майна, крові і життя. Та велич у своїй подвійній комбінації проявлялася кілька разів і на наших землях: за Володимира і сина його Ярослава, за Романового сина Данила, батька Льва, та коли правив останній з великих гетьманів України, її будівничий і прикраситель, бл. п. Іван Мазепа. „Собор Мазепа сяє — біліє“ по сей день — на степах України. І стоять до нині сліди його будівель і змагань. І прийде час, коли вони розбудять, оживлять у нашім цілім народі заниклий нерв жертвенности. І тоді він подасть кров і майно на жертвенник великої святині будуччини. І тоді наступить відплата за всі сльози ваші, за упокорення, за біль і за муки, бо всякий злочин матиме покуту. А поки що вчімся азбуки жертвенности, сеї першої нотки до великої увертури діла. Учім дітей своїх і внуків і правнуків. Кажім їм при кожній нагоді, що вартість людини пізнати по її жертвенности, по тім, кілька вона дає по можности своїй — як вартість худобини, призначеної на мясо, пізнати по тім, кілька вона їсть по можности своїй.

Великі будівлі все і без виїмку йдуть у парі з силою і значіннем нації. Вони часто звязані навіть безпосередно з її силою, як н. пр. великий граничний вал Володимира, або потрійний мур царів китайських. Цікаво, що наш нарід називав у піснях „ясним сонічком“ тільки одного, Володимира, який побудував найпотрібніший систем кріпостий здовж змиїного валу. І так само цікаво, що з західно-українських володарів удостоївся блискучої назви „першого по Соломоні“ — тільки один Данило, найбільший будівничий міст і кріпостий. І цікаво, що у всемірній історії людства мали постійну назву „синів сонця“ тільки царі Єгипту

і царі Китаю, що сотворили найтриваліші будівлі людства. А в новім світі мали сей титул перуанські Інки, також любителі найтриваліших будов. Се виглядає на один із нечисленних законів історії. Навіть у світі звіриннім найбільше імпонують людям ті сотворіння, що гарно і тривало будують, як пр. бобри, мурашки, пчолі і т. д.

Зачинаються найкрасні галі святині. Найкрасні? Тут кождий камінець найкрасший, бо є думка і систем у кождім із них.

Перша галя — сотворенне світа.

Провідник показує її рухом руки й каже: „Ся галя викладана двацять і сімома родами дерева. Олійні образи на стінах малював професор L. C. Stewart з Нью Йорку. Працював над ними три роки. Придивіться“.

Щоб ви могли відчувати вражіння, яке вона робить, возьміть до рук стару книгу Євреїв і перечитайте уважно 30 стрічок першої глави першої книги Мойсея, а матимете зміст сеї галі. Все тут у картинах, мальованих таємничо притіненими кольорами. Перша картина представляє в образі отсі старі слова книги битія:

„На початку сотворив Бог небо і землю. Земляж була пуста і пустишня і темрява лежала над безоднею і Дух божий ширяв понад водами. І рече Бог: настань світе. І настав світ. І розлучив Бог світ із темрявою і назвав світ день, а темряву ніч. І був вечір і був ранок, день первий“.

Великий артист малював сю картину і перед виконанням її певно радився з розумними, бо не взяв під увагу слів: „...І Дух божий ширяв понад водами“. Він не представив духа, тільки представив темряву над безоднею і перший досвіток у тій темряві в хвилі, як він починає розлучуватись із темрявою. Вражіння таке сильне і таємниче, що рідко можна зазнати подібного, навіть у природі.

А далі йде ряд образів таких артистично простих, як прості і скромні слова старої книги Євреїв, на основі котрої мальовані ці архитвори.

„І рече Бог: Зберися, водо, що попід небом, ув одно місце і появиися, суходоле. І сталося так і назвав Бог суходіл — земля, а згромадження вод — море...“

А Бога ніде не видно. Такт артиста ухоронив його перед не-смаком.

„І рече Бог: Нехай проростить земля биле травне, зело з насіннями і дерево плодове, плодующе по родови своєму. І сталося так. І сотворив Бог два світила великі, правити днем і правити нічу, і зорі“.

А Бога ніде не видно.

„І рече Бог: Заграйте, води, душами живими і полинь, птаство, над землею попід твердю небесною. І сотворив Бог чудища великі і всяку душу живу повзущу, що заграла ними вода, по родови їх, і всяке птаство пернате“.

На сій картині такт артиста виступає особливо виразно: з великих чудищ єсть на ній тільки один їх представник — кит. Він пливе по синім морю, між жовтими скелями, що виглядають, якби їх що йно перший раз позолотило велике світило дня.

Всі краски притінені, тасмнічі в основі своїй. Ніде нема яскравости. Артист очевидно вдумався не тільки в кожде слово змісту книги, але передовсім у те, що се говорить стара книга. І тому великий такт кольорів віє з його творів. Уважно перечитав і дальші глави книги битія, що видно по тім, як він узяв під увагу 4, 5 і 6-ий уступ глави другої. „Се початок настання небес і землі, як сотворено їх того часу, як сотворив Господь небо і землю. Не було ще на землі ніякої рослини на полях і не росло ще ніяке зело; бо Господь не повелів ще дощувати на землю і не було ще там людей, порати нею. Виходилаж імла з землі й напувала всю верховину на суходолі“.

Під кожною з картин короткі, найбільш характеристичні виїмки з книги битія.

Не хочеться опускати сеї галі, — така вона! Тут можна з приємністю стояти годинами. Але — треба йти, бо провідник виходить, кажучи: „Зверніть увагу на поділ землі й води. В сій святині представлено природу і все житте людини. Ми виконали сю будівлю, памятаючи, що вона належить до цілого людства“.

Знов гранітові сходи в гору.

Ми в салі Едену.

Провідник каже: „Ся галя викладана переважно „деревом пташиного ока“. Рістня і звірня віддані так, що ліпше годі. — Картини її малював L. G. Richards. Працював над ними два роки“.

Глибінь простору на картинах надзвичайно природна.

Уявіть собі ключ птиць у тасмно синім небі в хвилі, як уже сильно вечереє. Але ще є на стілько світла, що провідник їх бачить зариси земель і моря та може кермувати в безодні простору. Тоді матимете вражінне з тла сих картин. А саме тло ледви чи далобся описати. В сій галі є грубі, півокруглі пні вимодельованих дерев, у які можна входити. Се дерева пізнання добра і зла. Я був в їх середині. Можна там свобідно рухатися.

Всі картини у притишених кольорах, навіть пера павиних хвостів.

Стара вавилонська віра занесена аж сюди, воплощена тут у символи. Якаж міцна творча сила віри. Сі ідеї її перетривали тисячеліття

і переплили океан. Цікаво, що творці сеї святині уважали вказаним не малювати дерев пізнання добра і зла, тільки таки поставити їх і для більшого вражіння дати свободний вступ до нутра тих дерев. Воістину добре обдумали глибоке вражіння, яке мусить опанувати пр. дитину, коли вона, оглянувши чудові як небо картини — вступить у темне „душло“ дерев добра і зла, і матиме в обидвох повну свободу рухів. О, якже свободно можна рухатися в добрім і злім.

Знов гранітові сходи в гору.

Ми в галі конфлікту. Провідник каже: „Се найкрасіша галія з цілої святині. Стіни її викладані головно оріховим деревом. А картини її малював професор Едвін Джемс“.

Тут переважають сумні кольори спаленого дерева й попелу. Сю галію виконано під вражінням слів старої книги Євреїв:

„Що послухав еси гласу жени твоєї та попоїв із дерева, що заповідав я сього єдиного не їсти — проклята земля задля тебе. В печалі і тузі харчуватимешся з неї по всі дні живота твого. Тернину та осет вона родитиме тобі і їстимеш польове зерно. В поті лица твого їстимеш хліб твій, аж покіль вернешся в землю, що з неї й узято тебе. Земля бо еси і в землю обернешся...“

Цікаво, що якраз галію конфлікту, викликаного жінкою, найкрасіше прибрала ся раса: вона найбільше шанує жінку в сім краю.

Конфлікт охоплює все, що живе на землі. З якою дбайлістю виконано картини сеї галії конфлікту, видно пр. з того, що для намальовання одної невеличкої картини: ягуара, який нападає на антитіопу, вислано маляра аж до Бразилії, над ріку Амазонку, де він вистудіював ту звірину й дерева та цвіти її оточення в бразилійських пралісах. Характеристичний рис сеї салі: грабіжність. Орли, ягуари, льви, лиси і всякі інші грабіжні звірі і птиці на картинах серед посумнілої природи. Грабіжні очі тих тварюк так намальовані, що в який кут салі підете, вони скрізь очима водять за вами — як живі.

Чи ся галія дійсно найкрасіша? Я назвав би її найбільше інтензивною, такою, що найбільше врізується в пам'ять і найбільше загадковою. В ній представлена найглибша таємниця світогляду людства, яку тяжко розв'язати. Бо тільки вдумайтеся в проблеми-загадки картин сеї салі: законодавець заборонив першій людській парі їсти овочі з одного дерева. Але вуж, символ мудрости у всіх народів світа (бо знає все, що над землею і під землею), розбуджує цікавість жінки і вона наклонює мужа до непослуху. За те покарано не тільки винних, але й невинних. Наступає загальний конфлікт у природі. Ягуар їсть газелю, а газеля ягуара їсти не може. Вовк, лис, оред, шупак зачинають полювати і живцем їсти

найневинніші сотворіння. І таке триває довго, довго, аж по нинішній день. Чому? Де логіка цього проблему? На чім полягає його символ?

Якби так „поставив“ проблем перший-ліпший балакун, оставалося тільки здвигнути раменами й піти далі, але сей проблем переняли Євреї з найбільшого культурного огнища старинного світа, де горіла „досвітна зоря“ цивілізації, зі старого Вавилону, котрий мав державу, якій не було рівні, котрий мав закони, що досі викликають подив, котрий мав обсерваторії, що сягали вище хмар небесних, котрий обчислював шляхи всім зорям на тисячеліття назад і наперед. А краса його була так велика, що Олександр, завойовник світа, котрий власними очима бачив прекрасні святині Партенону і міста фенікійські на скелях серед моря і Єрусалим і незнищимі будівлі фараонів і Перзеполь і Сузу і блискучі мармори столиць магараджів, оглянувши все, вибрав на столицю тільки Вавилон.

Отсе сей Вавилон так, не інакше, поставив загадку людського роду. Тому треба їй придивитися, бо важне не тільки те, що говорять, але може ще важніше, хто говорить. А тут говорить Вавилон, „царств окраса“, що казав про себе: „Ввійду на небо, над божими зорями поставлю свій престол, і засяду на горі, між богами, на краю півночі“.

Найбільший філософ між пророками, Ісаїя, син Амоса, так описує упадок Вавилону, що розв'язав проблем тільки теоретично:

„Покинутий за гробовищем, як пуста галузка, як одежа вбитих, мечем посічених, що їх вкидають у вапняні ями, — ти мов те пагло, що його топчуть. Гордощі твої і життя твоє шумне в пекло провалились. Під тебе стеляться черви і черви накривалом тобі. Будеш пробутком їжака й болотом. Осадник там не осяде з роду, ні Араб не розложить шатра, ні пастух там зі стадом спочивати не буде. Пустинний звір тебе заляже, пугачами наповняться доми твої, косматі малпи там скакати будуть, шакалі витимуть у домівках твоїх і гієни по розкішних замках...“

Намалювавши сю сильну картину упадку, питає Ісаїя:

— „Якже се ти впала з неба „досвітна зоре“? Як розбився об землю ти, що топтав народи?“

І відповідає, що сей страшний упадок спричинив гріх, бо сказав Господь: „Я караю за беззаконіє... Я вчиню так, що люде будуть дорожші над золото чисте і мужі дорожші над золото офирське...“

Але що таке той гріх? і на чім полягає беззаконіє?

Тут ми в самім центрі проблеми, в самім ядрі загадки — не тільки Вавилону, але й цілого людства, кожного його племені й народу. Сю загадку зросту й упадку поставив уже Вавилон, а Ісаїя тільки повторив її тай дав яснійшу відповідь на неї.

Якже сю загадку поставив Вавилон? Так, як вона представлена в картинах „галі конфлікту“: Була заборона, поставлена авторітетом, все одно, яка. Ту заборону переступлено, все одно, як і чому: хочби для пізнання, що вийде з того переступства. Наслідок: „Хаос, що викликає загальний конфлікт, у яким, як у кождім хаосі, нема ніякої логіки, ніякого ладу, ніякого оправдання для всього, що настає. Чи винна дитина, що батько був хорий на погану хворобу?

Гріх — се переступлення правила, все одно, яке воно було... „Бо добрі є закони і правила і норми — і зла людина, що переступає їх“.

А переступають норми звичайно не ті, що нищі духом, не простий народ, тільки зарозумілі „шукачі питання“, балакуни, що накидаються як провідники народова. І тоді настає час зісудити, коли (правдиві) люде дорожші над золото чисте і (правдиві) мужі дорожші над золото офирське. Се час, що попереджує хаос і руїну, на котрій терплять також невинні...

Атом Канта і Ляпласа не менше потрібує доказів, як вавилонська наука про дерево пізнання добра і зла. Творці всіх світоглядів оперують лише різними образами. Але так само стоять перед тим, перед чим стояли халдейські магі на вежах святинь Борзіппи в звіздяні ночі Шугунна — „місяця отвирання дверей“. Революції бувають конечні, але не треба ломати того, що можна відчинити. В сих часах перелому червоний криштал влади починає переходити в тверді долоні робучих мас. І тому провідники всіх груп і організацій повинні тепер з особливою увагою шанувати твори людської жертвенности. Бо не маси булиб відповідальні за наслідки знищення, але їх теоретики і провід. Нехай стоять старі надбання людства, все одно, хто їх будував, бо в разі зруйнування їх — наступить руїна залізних шляхів і руїна міст і занепад рільництва. І катастрофа потрясе всею культурою і запустіють усі жерела її. Запустіє й святиня з білого граніту і павуки осядуть на здертих останках чудових картин і гадде буде повзати по найдорожших марморах.

І знов у пустиню обернеться земля і каюти завиють до диких Гір Скалистих...

Чи свідомо віддано се в „нелогічних“ картинах „галі конфлікту“, чи тільки відчутте артиста збагнуло загадку старого Вавилону? Не знаю, чи є які протоколи з нарад над будовою сеї святині. Коли є, то певно тут, при творенню пляну сеї галі сварилися найдужше, бо тут віддано цілий ряд проблемів-загадок, на які складалися тисячеліття.

А суть їх зібрана в тім, що при війську називається „приказ“. Доки він виконуваний, доти має силу військо і свободу народ“. Бо добрі є закони, правила і норми і зла людина, що переступає їх“.

О, глибоко врізується в пам'ять „галя конфлікту“ в святині Мормонів на пустій прерії Альберти, біля Скалистих Гір...

Знов гранітові сходи в гору.

Ми в галі небесній.

Переважають краски синяві, стишені, погідні. Головна картина: Ісус у Гетсеманському огороді. Стіни сеї галі викладані долом полірованими плитами з правдивого агату. Хідники грубі, сині, навмисно роблені в Шкоції. В інших саях стіни викладані дорогим, африканським деревом, або „деревом пташиного ока“, що засіяне суками, подібними до дрібних птасячих очей. Оглядаючи се коштовне багатство урядження й дотикаючи рукою гладких, великих плит агату, що виглядають, як дерев'яні квадрати з чудовими слоями, питаю, чи се правдивий агат.

— „А ви думали, що ми на сурогати й наслідування видали мільйон доларів?“ — відповідає провідник.

Переходимо до дальших кімнат.

Провідник каже:

— „Перед вами три вінчальні кімнати. Вони викладані деревом магоневим, черешневим і темно-оріховим, усе спроваджене з полудневої Африки“.

На звук слова „черрі“ — черешня — пригадалася мені мелодія української любовної пісні:

„Ой вишеньки, черешеньки,

Ягідки дрібненькі —

На щож ми ся полюбили такі молоденькі?“

Ся пісня належить до найглибших, які вбилися в мою пам'ять. Я чув її вперше вже дуже, дуже давно, як був іще дитиною, якраз коли цвили черешні в тінистих і пахучих галицьких садах. О, тут нема таких садів. Далеко навкруги нема взагалі ніяких садів... І більше вражіння робить на мене згадка про черешні в вінчальних кімнатах чудової святині на пустій прерії Альберти, біля Скалистих Гір, де люде лучаться з собою на життє і смерть. А щастє племені залежить у першій мірі від таких сполук. Усі три вінчальні кімнати такі однакові, як три каплинки води, як три черешеньки з одної галузки: малі, чотирогранні, без ніяких меблів. Одинокі річ — округла лампа старого фасону, що звисає зі стелі, під нею вкруг багато електричних лампок із темним склом. Двері тої самої краски, що стіни. Все в квадрати дивної перспективи. В одній з тих кімнат квадрати стін і дверей так намальовані, що роблять вражіння (кожний з тих квадратиків) довжезних коридорів, які немов запрошують, щоб увійти до них. У другій кімнаті навпаки, немов випихають. Чи се символи щасливого і нещасного подружжя?

Формам тапет третьої кімнати я не встиг придивитися, бо ми за скоро перейшли її, так само як небесну галю.

Сходимо в низ іншими гранітовими сходами, що заломлюються простокутниками в діл. Питаю провідника:

— „А деж місце призначене на молитву?“

Відповідає:

— „Хто перейде з поясненнями сі артистично виконані галі й кімнати святині, той уже стає ліпшим, як був. А молитися може, де хоче — під кожним з образів, на кожному місці. Се наша святиня. Ще покажемо вам її підземелля.

Нема окремого місця на молитву!

Значить, не слово тут пружина думки й застанови. Не артист вимови, не співак, не проповідник викликати має подив, думку і молитву, але будівничий, різьба і маляр — творець краси форми, ліній і кольорів. Тут молитва полягає не на повторюванні чужих слів, або висказуванню своїх потреб, але — на обсервації. Не моляться тут уста і серце, але очі і мозок: ядро і суть такої молитви полягає на розважуванні проблемів, представлених артистом, котрі через очі входять у мозок і думку видця. Властиво моляться тут артист: будівничий, різьбар і маляр моляться своїм великим ділом, у яке вложив не тільки фізичну працю, але і свою думку, зібрану в проблем. А видець, що оглядає сю святиню і всі дива її, моляться також, але не за священником, тільки виключно за артистом. Той артист-майстер властиво тільки раз тут молився: як виконував велику працю свою. Придивімся, як молився артист: Наперед говорив з провідниками мормонських хліборобів, кілько гроший дадуть на ту незвичайну святиню. А вони сказали: „Дамо, кілько треба, але має бути вічна краса. Наші хлібороби дадуть усе в довіру до наших слів, якими прирікаємо виставити щось надзвичайне“. Тоді стрілила як водограй висока і велична думка артиста. І розкішно поплила по всім тілі його, по стрижу в костях, по кожному нерві, по кожному волоску. Він був би не розгорівся так пристрасною творчості, якби ті гроші давали пр. банкири, мільонери. Але коли артист поглянув на безмежну прерію, спалену сонцем, на якій оре хлібороб, що все дає на його штуку, — він пішов у Скалисті Гори шукати мотивів. Пішки блукав по диких образах тих гір. Довго блукав. Знайшов, вернув і сів до святої книги Євреїв. Довго читав її, студював, вертав і ще раз і ще раз, їздив по світі, думав, укладав, komponував, поділився працею з цілим рядом інших артистів, радився з ними, творив умом і думкою. І що йно тоді почав будувати. Разом із простими робітниками — у глибоких ломах граніту і мармору почалася праця-молитва. І довго, довго будовано сей твір для молитви ока.

Цілком новий помисл: Молитва ока.

Новий? А чимже була й є молитва Парзів, що полягає на тім, що вдивляються в огонь? А чимже були святині фараонів у Карнаку? А грецький партерон? А наша Софія і церков Десятинна і св. Юр у Львові? А величні і ніжні як коронка будівлі Гіндусів? Се теж »молитва оком«. Тільки вона тут цілком усвідомлена до тої міри, що взагалі відкинено молитву словом і відправу. Лишилися в обряді сеї святині тільки очі і думки видців, що думають кождий по своєму над розвязкою проблемів, сотворених артистом. І кождий молиться по своєму, почавши від убогої молитви бідної людини, яка може тільки подивляти — коштовність святині та несвідомо відчувати її красу, скінчивши на освіченій, яка пробує розв'язати її проблеми. Але кождий, хто сюди вступить, мусить молитися так, як того хотіли творці сеї святині: оком і думкою. Мусить, без огляду, чи вірить у Бога, чи ні. Великий артизм у розв'язанню проблему нової суті святині осягнув свою ціль. Осягнув по американськи, з розмахом: бо сотворив цілком новий стиль. Із широким простором, нестиснений бизнесом, не збудований для зиску, призначений для людського духа. Так, се перша будівля Канади і перша святиня її.

Ще оглядаємо якусь малу, дивну галю, що має дві таблиці, ніби воском потягнені, а на стінах десені слоїв ріжного рода дерев.

Вузкими, в квадрі ломаними сходами ідемо далше в низ.

Зустрічаємо огнетревалу, темну кімнату, призначену на документи (хоч не знаю, що тут не єсть огнетревале, бо все з граніту, крім тонких викладаних плит із дорогого дерева по стінах).

Ще низше, вже під землею — модерна пральня і сушарня. Все машини!

Засвічено лампу. Йдемо низькими підземеллями, схиляючися. Бетонові склепіння. Маса всяких рур і дротів. Ідемо довго. Склепіння стають виспі, могутнійші. Модерна каналізація, вигідний коридор попід землю. І ми виходимо з долу в цвітник, цілком осклений. Над нами синє небо сонішної Альберти і маса сонішного світла заливає ряди яскравих цвітів найріжнійших красок. В оранжерії порастєся грубий огородник. Біля нього стоїть гарна і здорова жінка з гарним хлопчиком, літ коло 4 до 5.

Дивлюся на годинник: дві години оглядали ми сі дива на пустій прерії.

Вийшовши з оранжерії, вертаємо вже по свіжім воздуху до перед-сінка святині, де оставили наші капелюхи. Йдемо тихо, опановані вра-жіннями. Думаю: Що я властиво бачив? Церков се не є. Костел се не є. Божниця се не є. Але й музей се не є. Так — сю будівлю можна назвати тільки святинею. Вона вповні заслугоє на сю назву. Дивна будівля — тим дивнійша, що збудувала її й прикрасила образами про-

тестанська секта, а протестанти не мають у своїх святинях ні образів, ні різьб.

В передсінку питаю провідника:

— «Які засади вашої віри?»

— «Віримо в те, що за кожний гріх буде кара. І віримо в покуту за гріхи. Хрещення у нас відбувається від 8-го року життя. Люди повинні бути чисті, добрі й добродійні. Віримо в потребу толеранції й шануємо всякі релігії».

— «Вибачте, чи ви многоженні? Бо в Європі так думають про вас».

— «Ми були многоженці. Але многоженство у нас не було впливом бажання заспокоїти тілесні похоти, тільки викликане різними іншими причинами, пр. брали вдів із дітьми, щоб опікуватися ними, брали тих дівчат, які не могли знайти мужів і т. д. Тепер ми шануємо закони землі, в якій живемо».

— «Чи можна у вас одержати якусь інформаційну літературу про вас?»

— «Так. Зараз дамо вам дрібніші річі в англійській мові, а по-інакші напишіть на адресу: Bureau of information, Temple block, Salt Lake City. Utah, U. S. A.»

«Висказ: »Шануємо закони землі« видався мені виминаючим. А факт, що він ні словечком не згадав про те, що їх свого часу прогнано зі Зєдинених Держав північної Америки, хоч там дуже толерантно відносяться до всяких сект, викликав у мені деякі сумніви. Бо річ ясна, що закони законами, а їх можна обійти, особливо на такій прерії. Від наших людей чув я на сю тему різні оповідання, хоч більшість згідно стверджувала, що тепер Мормони закидають многоженство.

Літературу одержав я таку:

1) The prophet Joseph Smith tells his own story. (Пророк Йосиф Смит оповідає свою власну історію. Коротка історія вчасних предвиджувань пророка про повстання й розвиток церкви Ісуса Христа, святих пізніших днів. Написав р. 1838 пророк Йосиф Смит (се, розуміється, передрук, ст. 24.)

Ся книжечка писана дивним стилем, повним неясностей. В уступі 33—4 оповідає Смит про те, як йому з'явився якийсь дух, іменем Мороні, і сказав йому про книгу, писану на золотих плитах, у якій є звіт про перших мешканців сього континенту і »вічне св. Письмо«, котре Спаситель об'явив їм уже давно. Видавці подають від себе дещо з історії сеї церкви. Вона основана в квітні 1830 в стейті Нью-Йорк, в окрузі Сенека, в місцевості Фаст. Смитови з'явилися опісля сам Ісус і Мойсей, а Малахія дав йому »ключі до серць дітей«. Смита і його брата Гирума

застрілила фанатична юрба, 150—200 людей, що вдерлися до в'язниці в місті Картедж, де вони сиділи ув'язнені за свою віру, дня 27 червня 1844 коло 5 години по полудні. Обидва дістали 4 кулі. Гирум погіб перший зі словами: «Я мертвий чоловік». А Йосиф погіб у хвили, як вискакував вікном зі словами: «О Господи, мій Боже». Що се були за фанатики, що їх убили, брошурка не подає. Гирум мав тоді 44, а Йосиф 39 літ. «Імена їх будуть почислені між (іменами) релігійних мучеників. а читач кожної нації пригадає собі, що «книга Мормона», книга доктрини й обітниць сеї церкви, повстала коштом найліпшої крові 19 століття, щоби принести спасення зруйнованому світові» (з якогось оповідання п. з. «Ніч мучеництва»). Далше подає брошурка коротенький перебіг мандрівок і колонізаційних зусиль сеї секти, теперішнє число душ її вірних: понад пів мільона (в святині подавали мені те число на 600.000 до 1 мільона) і при кінці жалується на «гірко злобний напад» п. з. «Mormonism unveiled» (мормонізм без обслони), написаний якимсь священником Соломоном Спалдінгом.

2) A friendly discussion upon religious subjects (приятна розмова про релігійні справи. Витяг з твору під заголовком «Пан Лоранд з міста Соленого Озера» написав Бен. Е. Річ.), ст. 24.

В обох брошурках подані докладні адреси 10 місій Мормонів у Зєдинених Державах північної Америки (є вже місія зорганізована на гавайських островах та їх централі в Ютаг).

3) Крім сього одержав я ще одну невеличку брошурку. печатану на елегантнім веліновім папері (16 ст.), заосмотрену в замикану окладинку, яку мають малі альбоми видів, призначені до висилки поштою. Заголовок сеї брошурки: Some pertinent truths, by Dr. James E. Talmage. (Кілька влучних правд, написав Д. Джеймс Е. Талмадж, про раду дванайцятьох церкви Ісуса Христа святих пізніших днів).

Гроший за ті брошури не хотіли прийняти. На запит, чи не належить нам дати щось на святиню з огляду хочби на час, який ми заняли провідникови. дали відповідь: «Ми з приємністю опрощували вас».

По хвилі запитав мене провідник, хто я і з якої країни. За мене відповів о. Кузьмак. Провідник попросив, щоб відповісти йому ще на два питання, на які мусів уже я відповідати.

— «Чи на вашу думку большевики навмисно так знищили цілий схід Європи?»

— «Думаю, що навмисно ні. Робили досвіди, експерименти з вірою, що вони угадуться».

— «Якби Німеччина получилася з Росією, чи моглиб вони разом викликати переворот?»

Се друге питання відкрило мені в тім сектанті — патріота англо-

саської раси, котрий навіть тут на сій далекій прерії цікавиться проблемами, які моглиб захитати нечувану досі могутність сеї раси.

О, сей сектант думає не тільки про свою величну церков, але і про силу та будучність раси, яка збудувала її. Скрізь і все зустрічаю тут те саме: Не тільки урядові чинники, але й уся суспільність сеї раси пильно слідить за всім, що діється на світі — і то слідить із точки погляду своїх національних інтересів, готова боронити їх до загины.

Я відповів: — «Се питання вимагає вже складнішої відповіді. Так як тепер стоять справи — уважаю неправдоподібним тісний союз між большевиками й Німцями. Але коли або уряд Німеччини зміниться в напрямі лівім, або уряд Росії в напрямі правім і коли ті дві сили порозумілись би, тоді очевидно, можуть вони доконати дуже великих діл».

Зацікавлення сього сектанта далекими політичними справами дало мені багато до думання. Бо чим більше людей якоїсь породи цікавиться її політичними інтересами й журбами, тим могутніша та раса. Де лише одиниці цікавляться долею нації і держави, там усякі змагання їх мусять упасти. Тягар державного діла все був дуже великий, а у нас несли той тягар усе тільки одиниці. Вже старі князі скаржилися на тяжкий тягар княжих колпаків на нашій землі... Не менше тяжка, як іще не тяжша була й булава наших гетьманів, що знаменито відчув наш Тарас («Заступила чорна хмара...») Перечитайте, але уважно, сю поему, що повинна мати заголовок: «Тягар гетьманської булави Дорошенка».

А тут ся людина, що живе на далекій прерії, побоюється за першенство англосаксонської раси у світі. Та людина очевидно готова так само, або й більше жертвувати в обороні того першенства, як жертвує на святиню. Бо вона вихована до жертвенности — релігією. Чи не за скоро взялися большевики в ім'я розуму до засадничої війни проти релігії? Цікаво ділає французький візирець... Чейже Росіяне не передують розумом між народами світа¹⁾.

Мені пригадався мій — український нарід, котрий літ тому сто був чисельно далеко більший від англосаської нації. А нині? Та патріотична свідомість і культурна порода білих людей під легкою репрезентативною владою свого монарха кріпко засіла на всіх п'ятих континентах земної кулі: вона перша може сказати про себе, що має orbis terrarum у своїх руках.

¹⁾ Вже по написанню сеї праці перечитав я в часописах депешу з Москви, що комісаріят внутрішніх справ заборонив на публичних сценах грати деякі штуки, в яких висмівано релігійні почування.

Тулъ син Гора, цар Єгипту,
Покорив усі краї —
Від усть Ніля по далекі
Океанській плаї.

А вертаючи з військами
По пустині пісковій,
Він знайшов оазу гарну
І пречудний храм у ній...

Перечитайте уважно в цілості сю поезійку Франка, в якій відчута трагедія тисячеліття. Вона полягає на гордості. А гордість се »почутте сили« — без тріvkих основ або брехня. В часі, коли убивали, ограблювали й заporпували в пісок »сина Гора«, не було в його суспільності такого зацікавлення державними справами, яке тепер є нпр. у Англійців. Не даром уважає Франко наукою цілого свого життя отсю вказівку: »Йдіть лавою, не ломіть рівного ряду!« Хто свого вождя-борця безоглядно перевертає й заporпує в пісок, аби його ограбити, той скоро й цілком напевно втратить не тільки те, що той вождь здобув, але також — свою землю та свободу. На трагедіях інших народів училася англійосаська раса й дійшла до отсих наук: 1) До жертвенности (зразок отся святиня). 2) До скромности своїх верхів (в англійських урядах-офісах ніколи не почуєте крику супроти простого мужика чи робітника, навіть як він увійде до уряду в шапці на голові й посвистуючи. 3) До безумовної пошани всього, що своє. 4) До солідарности. Першу науку витягнула ся раса з історії всіх, що росли. Другу з історії всіх, що попадали. Третю зі святої книги Євреїв. Та книга така популярна в Англійців, що твори їх власних великих письменників навіть у сотій часті не можуть рівнатися в поширенню з біблією. Се неначе щоденна і настольна книга їх інтелігенції і простого народа. З неї навчилися вони і все пригадують собі, що головний гріх — се поклоненне чужим ідолам або покидання свого. В імя і на основі тої науки будують вони жертвенністю не тільки такі святині, як описана, але й свої величаві школи, шпиталі, гостинці і держави з дійсною свободою в них. За десять місяців моїх бурливих віч і поїздок по Канаді не лучилося мені ні один раз від океану до океану, щоби мене запитала англійосаська влада: »Що ти тут робиш? Покажи папери, дозвіл або паспорт. А доносів на мене вже ціла копиця. І не треба думати, що вони не знають, де хто подівся на тих величезних просторах, бо поліція так тут зорганізована, що як в Едмонтоні (Альберта) управа української бурси о год. 9—тій рано дала знати, що перед двома днями пропав хлопчик літ 14, то о годині 3-тій по полудні поліція повідомила управу, що того хлопчика знайшла вже — в британській Колумбії... Така тут організація. А четверту науку здобула ся раса на морю і на життєвським морю між чужими народами. І тому:

Тулъ, син Гора, цар Єгипту,
Покорив усі краї.

І дав їм лад, порядок і можливість життя — на величезних просторах, яких іще не мав ні один завойовник. А скрізь держиться ціпко свого, памятаючи глибоку науку єврейського пророка :

»Ой не радуйся, Ізраїлю, й не веселися, як інші народи, бо ти блудуєш, покинувши Бога свого. І як блудниця любиш гостинці, з якогоб то не було току... Тому заплаче вся земля твоя і вмівати будуть усі, що живуть на ній, разом із звірями в полі і риба у воді твоїй загине. І ти сам упадеш, а серед темряви і пророк твій упаде. І я погублю матір твою. І вигублюваний буде твій нарід за непошану закону, як ти забув про закон Бога свого, так я забуду про дітей твоїх. Бо Ізраїль як дурна корова, то чиж може Господь його пасти по лугах широких? Я поломлю лук Ізраїля на Езреель-долині. І вхопить вас буря на крила свої. А я (навіть) дітей не помилую, бо вони діти блудницькі. Бо мати їх блудувала й соромом окривала себе та, що їх почала. Бо казала: Піду за моїми полюбовниками; вони дають мені хліб і воду й вовну, лен і оливу і напій... Тому я терниною стежки їй закидаю і плотом загороджу і не знайде вона шляхів своїх. І пожене вона за полюбовниками, але не здогонить їх і буде їх шукати, але не знайде. А тоді скаже: верну до мужа свого, бо тоді було мені ліпше ніж тепер...«

Навіть у найгрубшій книзі не можна дати яснішої філософії політики для кожного народу, як дав сей старий письменник.

Народи, що не держаться своїх богів, своїх законів, своєї влади, мусять піти в поневірку і стати погноєм для чужих та перед часом загинути. Одинокій ратунок — поворот »до свого мужа«.

Сю стару, на досвідах тисячеліть оперту філософію політики сильно відчув на основі тої самої книги наш великий поет Франко у своїм »Мойсею«, де він каже:

„Від сорому, котрий нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу“.

Так! Наблизилися до нашої землі Татаре — цілі полоси нашої землі уважали вигіднішим для себе покоритися їм, аби тільки не давати данини своїй владі. Наблизилася до границь нашої землі Москва — один наперед другого почав дбати за її ласки, соболі й титули, аби тільки не слухати своєї влади. І та своя влада не могла на нікім полягати: вже найбільший з великих гетьманів Богдан мусів коло себе держати наємну татарську сторожу, бо не чувся безпечний серед своїх. За велика нехіль супроти впливу свого чоловіка є в нас від давних давен. І нема такої чужої пропаганди, яка не знайшла між нами продажних наємників, готових розбити все, що своє, готових напустити гадюк у дуплаве дерево (яке довели до здуплавіння) по словам Тараса

Мозок народу, її інтелігенція, настільки хора, що теорією буде оправдувати навіть найчорнішу і найдурнішу зраду, як пр. один із наших найповажніших істориків оправдує тих, що переходили до Татарів.

Словом — кожний висказ старих пророків, що воюють проти чужих богів, відноситься до нас у цілій повні своїй, у цілій глибині. На щастє — вже зачинаємо вилічуватися зі страшної хвороби. Доказом того може послужити хочби висказ б. голови нашої наддніпрянської держави Винниченка, котрий казав, що все спокійно йшов спати, коли бачив галицьку військову сторожу. А раз ми вєпіли виховати бодай одну частину своєї землі так, що свій начальник держави має до неї повне довіре, то се виховання мусить розширитися на всі інші землі України, бо воно подібно шириться як хвороба і зрада, тільки помалійше, але за те глибше.

Не має в собі вже сеї хвороби Англієць. І тому:

Туль, син Гора, цар Єгипту.

Покорив усі краї.

А дня 14 марта 1923 р. його представник підписав грамоту, якою землі нашого Данила признано Польщі. Про велику спадщину Богдана навіть не потребував нічого підписувати, бо її долю підписали ті велико-українські полки з гарними іменами, які оповішували свій неутралітет, коли московське племя вступало в роках 1918—1919 війною на землю українську, або просто таки переходили »у ряди сусідів«.

Але чи міг представник британського льва не підписати тої грамоти про наш край? Ось — тут на пустій прерії світить білим гранітом святиня Мормонів і відповідає на се прикре питання. Відповідає так ясно, що не можна яснійше. Сіру масу, яка знає жертвенність тільки під примусом і тільки на користь чужих — можна краяти й дарувати. Війни для неї ніхто не буде вести. Ся велична святиня побудована за 9 літ із десятої пайки щорічного доходу розмірно малої групи людей. Побудована жертвенністю — для великої штуки й піднесення своїх людей.

Чи й у нас була така жертвенність? Була. Пригадую імена таких жертводавців на публичні цілі ще за їх життя:

Перший з них був князь Володимир, у всім великий. Досі стоїть у Києві його святиня-церков десятинна, звана так від того, що призначив на неї десяту часть доходів зі всіх приватних дібр своїх. І урядив її практично: не тільки як дім молитви, але й боротьби. Він її сильно укріпив. Останки окопів досі зеленіють кругом тої церкви великого володаря. І певно єпав на її шовкових травах не один із салдатів тих українських полків, що проголосили свій »неутралітет« у найгірнішу годину рідної землі...

А другий з них був великий гетьман Іван Мазепа, що на прегарні будівлі і кріпости нашої землі видавав більше, як десяту пайку всіх доходів своїх. »Собор Мазепи сяє-біліє« — як співав Тарас — до сеї пори. І до нині видно руїни Батурина, гетьманської столиці, яку здобув Москаль не через »неутралітет«, але таки через просту зраду. Вліз туди і вирізав усіх, що були там, або живцем розпятих на хрестах пустив рікою...

А третій з них був звичайний четар українських січових стрільців, що в часі останньої війни стояли на Волині. Він ще тепер мабуть живе і я не називаю його по імені, аби не звертати на нього уваги ворогів і глуму своїх дурнів та нікчемників. Але я бачив довгий час, як сей четар давав майже весь свій дохід на волинські школи у Володимирі, Матієві, Любомлі і в багато інших волинських місточках і селах. Оснував їх кількадесять і сам весь час свого побуту на Волині довозив і прислав їм шкільні прибори, букварі, українські книжки і т. д. Все те було для нього получене з великими клопотами, бо тоді січове стрілецтво входило ще в склад австрійської армії і шефом того четаря був полковник Поляк.

А четвертий з них був »простий« мужик Телевяк і його жінка, обоє зі Збаражчини, що цілий свій значний маєток записали на українську гімназію там, де чужа влада не хотіла її допустити. Досі пишеться велике діло їх благородної жертвенности.

Значить, ми маємо благородні іскри жертвенности. Але якже їх мало було! А що ми могли би зробити і значити, якби бодай що сотий Українець давав що року вже не десяту пайку свого річного доходу, але $\frac{1}{52}$ частинку, себто дохід з одного тижня в році на публичні цілі. Навіть тепер, коли ми в неволі, як же скоро піднялась би наша культура, наше шкільництво, наші видання, наша свідомість. Але до того нам далеко, дуже далеко. На тютюн і горівку йде певно більше ніж $\frac{1}{52}$ часть доходу половини Українців. Навіть »фільософічну« аргументацію маємо на се і то в сильно розповсюдненій пісні:

„Пити чи не пити — все умреш,
Бо там в небі не дають горівки,
Ані пива, меду, ні вина —
Лише води, снігу та дощівки,
Тому пиймо, браття, аж до дна...“

От раз фільософія!

І відповідно до неї виглядаємо вже тут, як та дощівка, по котрій ходять брудними чобітьми й ногами. Ходить, хто хоче і не хоче. Гляньте на карту Європи: навіть такі малесенькі народці, як литовський, естонський, фінський мають свої держави, хоч перша з них не має цілком

природних границь, а дві другі тільки частинно. А ми маємо і Карпати Кавказ і Чорне море і припетевські болота як природні границі й великий нарід і — нема української держави!

Чому? Святиня з білого граніту ясно блестить на залитій сонцем прерії Альберти. Блестить і говорить, чому.

В Канаді є значна часть нашого племені. І єсть серед нього бо-дай тисячка людей, які посідають значнійшу готівку в банках, або по кілька фарм без довгу і блискучі авта і забезпеченне на старість. Є між ними й заможнійші купці. Але якже мало між ними таких, що дали на національну оборону таку частинку, як сто доларів. Велика часть їх дала стілько, що коштує одна фляшка ліпшої горівки в Канаді. А велика часть тих заможних людей — взагалі нічого не дала, хоч між ними є й такі, що мають по 9 (девять) фарм. Чи в яким иншій народі говорив би хто з ними, коли вони такі — в найбільш криваву годину боротьби своєї нації...

О, я вже не обурююся тим, що Мормони незабаром замкнуть свою святиню для всіх, що не мають у собі такої жертвенности, як вони...

Але не тільки одна справа зустрічає між нашими таку байдужність. Навіть найбільш страшна недоля 30.000 українських інвалідів і 100.000 українських округлих сиріт у Галичині, над якими вже й чужинці милосердяться від часу до часу, — нічим не застукать до серця таких людей. Хоч тут уже нема ніякого викруту «з політики», хоч на сю ціль можуть просто до краю посилати жертви. Адресу дасть їм кожда редакція і 10 разів оповістити. Надармо.

Тут на очах мають інститути і школи, призначені для виховання їх власних дітей, може їх унуків і правнуків. І навіть на сю, вже близьку очевидну ціль не дадуть стілько, кілько треба. Ні одна школа, ні один інститут не виплачений з довгів — на 350.000 Українців у Канаді.

Якже важко думати про се — під білими високими колюнами святині Мормонів на пустій прерії Альберти біля Скалистих Гір. Може тому так важко, що робіни-червоношійки співом розривають думки? А може тому, що Ольшавський каже:

— «Та сю святиню будували наші, разом із Хорватами. Я їх сам бачив, як тесали сей камінь».

Так, так. Чого тут наші не будували? Всі залізниці і всі дороги, всі бруки по містах, всі рови копали на прерії. А для себе?

Може тому, що пахне срібний полин на прерії?

Поки що — працюймо. Нехай нас не лякають ті полки, що голосили свій «неутралітет», або й переходили в ряди сусідів — у тяжішу годину нашої справи. Бо відгравали такі рухи, де навіть провідники поповняли такі промахи: Чи не проголосив тричі свого «нев-

тралітету» апостол Петро, на котрім Христос будував як на скелі? Чиж не перейшов до ворогів його апостол Юда? А всеж рух той побідив по відповідній праці... Побідив, хоч сам Петро тричі заявив, що не знає, не відає, хто такий Ісус... Оповідистив свій «неутралітет» у найтяжшій годині свого учителя, коли вороги брали його на муки...

Але — тихо. Се наше племя тільки краплина з великої ріки українського народу, в яку вороги-чужинці кидали століттями отрую і пригноблення, яку вони розривали тамами, аби спинити біг її. Хто виховував сей нарід до жертвенности? Його століттями вчили стусани й буки чужинців давати їм останнє — але під примусом. Нарід що йно починає вчитися жертвувати для себе, з доброї волі й охоти. А всякий початок трудний. Ой, дуже трудний... Помалу, помалу він дійде до того, що даватиме $\frac{1}{52}$ частину свого доходу постійно, що року, на публичні цілі своєї нації. Сього буде досить на всі потреби великого народу. Буде досить навіть, як що десятій дасть. А до жертвенности загалу Мормонів так далеко, далеко, що сеї маси я навіть не думаю перти аж до такої висоти.

Перти? Чим? Самою проповідю? Вона може подлати що найбільше на одиниць. І то тільки на таких одиниць, котрі мають почуття сорому і уміють думати над собою і над іншими: себто на уроджених провідників. А їх жаден нарід не має багато. Лишень такі запитують себе: Що дав я досі своєму народови? І переводять рахунок сумління і вміють каятися і самі собі покуту завдавати. А маса всіх народів потребує «вінди», великої машини з міцними шрубами й моторами, котрі вічно, безнастанно працюють. Колиж ми мали таку машину? Хто її збудував? Хто її де поставив? Хто показав, як вона має робити на нашім полі, котре тільки тут і там вперше заоране — зовсім як прерія...

Жертвенність! Вонаж вимагає не тільки слова, але й систематичного діла: постійної організації. Збірки повинні бути систематичні і безнастанні. Вислід їх повинен бути списаний і все окремо виданий. Що йно тоді можуть дальші працівники з таким виданням у руках питати: Де імена тих, що не давали нічого, коли всіх кликали? Се буде виховуюча праця, обчислена на століття, яка не піде на марне. Тільки тоді вітер не рознесе даром голосу наших промовців по пустині. Тільки тоді витворимо публичну опінію, яка допоможе виплекати благородний і вічно горючий та незгоряючий куц жертвенности. Тільки тоді матиме якийсь сенс клич: «свій до свого» — бо всі будуть знати, що «свій» се той, хто розуміє потреби своїх; імя «свого» буде в виказах жертвуючих. Інакше ніхто й ніколи не викрепе загальної жертвенности, тільки поодинокі «вспинки». А їх легко задусять глумом чужі агенти і наші непотріби, котрі люблять називатися «критиками».

Коли вже говориться про жертвенність, то годі поминути сей страшний факт: Найстарше з українських культурних товариств »Просвіта« (у Львові, Ринок, ч. 10) має тепер усього на всього 5.366 членів, з того лише 844 жінок і дівчат — на близько 40 мільонів наших людей. Поза Галичиною має »Просвіта« тільки 89 членів, які живуть розкинені по широких світі, хоч у Бразилії буде коло 50.000 Українців, у Канаді коло 350.000, у Зєдинених Державах північної Америки близько мільон наших. Приходу мала та мати всіх українських товариств від своїх членів за останний рік мало що понад 30 долярів.

Так виглядає у нас організація жертвенности, без якої кождий нарід, навіть той, що вже має державу, мусить розсипатися й піти в поневірку...

Не дивуйся, читачко і читачу, що я при описі святині говорю про найріжнорідніші справи. Але та святиня — се властиво галерія образів, яка викликає різні-преріжні думки. Та головнo говорить та святиня про дві річи: 1) Про зорганізовану пошану для свого і 2) про зорганізовану жертвенність для свого. Держися свого і жертвуй на своє! Се невидна надпись святині Мормонів на пустій прерії Альберти, біля Скалистих Гір. Обидві ті річи лучить поняття »свого«. Для »свого« треба все зробити і все жертвувати — і думку і працю і життє. Бо інакше розсиплється в порох сила племена твого, а з нею пропадеш і ти — в поневірці і болоті. Нагі приходимо на світ і без нічого відходимо зі світа. Ми тут тільки управителі того майна, яке посідаємо. Управляймож ним добре.

Висна від людей сила (все одно, як її назветє: Богом, чи природою) поставила нас у ряди українського народу. І тому повинні ми дбати за нього під загрозою знищення й упадку. Дбати зорганізованим способом. Бо одиниця, не оперта о свою масу, не значить нічого. Хочби мала на собі навіть царську корону, то сила її походить не від неї, але від її маси, котру сотворила висна сила, яка творить весь світ і народи. Се вже тому тисячі літ показувано в великім символі: раз у рік, у перший день місяця Араг-Рабуті йшли величезні процесії з Вавилону і Борзіппи до високої святині Е-Тімін-Ан-Кі («Дім основи», »Камінь неба і землі«), де великий володар Вавилону в закритім місці дотикає образу Бога — на знак, що від висшої сили має свій титул і свою владу на землі, а не сам зі себе. А та висна сила (все одно, як її назветє) має закони, які дала всему, що живе і не живе. Хто з живих не виконує їх, той гине й розкладається перед часом. Вавилон у теорії прекрасно розумів сей проблем. Але в практиці перестав його виконувати, і тому він перед часом упав і пустинний вітер завів його чудові палати і святині. А тут на пустій прерії зявився відблиск його

пізнання з тою ріжницею, що не цар, але кожда людина може дотикати образів висшої творчої сили і не руками, але очима.

Наша українська нація се велике дерево, що має прекрасну землю під собою, але бурі постійно так потрясають ним, що воно не може розвиватися як слід. Треба йому сильного ядра. Ядро се — зорганізована жертвенність. Будуймо її все, постійно, будуймо всі, мірмо вартість кожного з нас жертвенністю.

Але мірмо її слушно. Мірилом слушности все було й буде те, чи підготовано нарід до жертвенности?

Цілий рік дивився я в Канаді на те, як редактори українських національних газет, серед найтяжших для них обставин, та провідники організацій світських і церковних причинялися до викликання прихильного настрою для позички національної оборони. І успіх був великий. А було се в одному із найтяжших років Канади, що прийшов по кількох роках неурожаю і по военній кризі, яка пхнула в довги 90% наших фермерів і в безробітте велику верству робітництва. Тут у чужині, де кождий чує, що він відірваний від дому і тому кождий цент дорожший ніж у ріднім краю — давав наш добрий нарід, давав, що міг. Давали робітники мозолистими руками, з яких при тяжкій праці стікає чорний тер і піт горячий. Давали хлібороби, що своїм надзвичайним трудом зробили урожайний край з лісів і степів канадійських, давали сторники, що цент до цента складали, давали свою лепту вдови і малі діти. Щирий, хоч убогий наш нарід, тільки треба йому чисто і правдиво вияснити справу. Він дасть іще на високу ціль, на свободу і державу.

Клониться подорожник на далекій прерії. Час у дорогу, час. Ще ждуть на мене віча, на яких маю говорити про жертвенність до нас. Хоч колись здорові, груди вже болять, треба напружати голос і гортанку, щоб сяк-так скінчити діло, розпочате тут.

Атже кінчить святиню група Мормонів, — велику святиню на пустій прерії.

Атже дивляться чужинці на післанця кривавої країни, чи збере він між своїми бодай таку суму, яку дали Мормони на один образ, на кілька квадратів аґату — до своєї святині біля Скалистих Гір...

Авто рушило, за хвилину ми на шляхах прерійних. Знов чую спів робінів-червоношійків і бачу блеск прерійних лілій і диких сонішників.

Дрібненький подорожник на шляхах прерійних — пригадує Україну, а мене мучить докучлива думка, як виглядають у нутрі мешкання Мормонів і як виглядають вони самі, ті люди, що побудували таку святиню. Чи вони подібні до наших людей — у себе дома?

Прощу власника авта стати перед першим домом, про який він

знає, що там живе Мормон. Стає перед гарною, багатою фармою, з гарним поверховим мешкальним будинком. Перед ним цвітник. Кругом добрі забудовання. Стукаємо. Відозвався дзвінок, але чи від нашого стуку, чи се знак, що не хочать пустити, — не знаю ні я, ні мій товариш, тутешній чоловік. Довго стукаємо. Мабуть нікого нема дома. Ідемо далше.

Знов стаємо вже перед менше багатою фармою Мормона. Мешкальний дім партеровий, майже при шляху (всі шляхи тут пільні). Перед домом трое гарних дітей. Питаємо їх, чи мама дома. »Дома«, кажуть і біжуть до середини.

Стукаємо.

Виходить молода, гарна і здорова жінка, літ 20—22.

Мій товариш представляє мене як чужинця з Європи, який їздив оглядати святиню Мормонів і хотів би ще оглянути нутро мормонського дому, коли дозволить. Попросила нас без вагання до середини. Зараз у другій кімнаті побачив я другу жінку, приблизно в тім самім віці неподібну до першої. Краяла ножицями розложено на столі полотно. Розуміється, могла се бути своячка або знайома. Перша Мормонка показала нам весь дім, навіть спальню, чисте, біле, широке ліжко, над ним одинокий в кімнаті, невеличкий образ. Дім приймний, як і в наших фермерів, що доробилися вже.

Ідемо далі.

Знов стаємо при фермі Мормона. Стукаємо. Виходить старша жінка. Літ коло 45, худа, чорнява. Просимо, як першу. Впроваджує нас до дому і показує всі його кімнати. Тут уже не було ні тої приємної атмосфери, що в попереднім домі, ні того порядку. Крім сеї жінки й одної дитини літ 8—10, не було нікого більше. Видно бідноту.

Ідемо далі.

Знов стаємо біля ферми Мормона, побачивши на обійстю мушину. Кажемо, що і як. Без вагання впроваджує нас до дому й опроваджує, представивши своїй жінці, старшій уже. Він сам доволі понурого вигляду. Дім ще нескінчений, тому нелад.

Більше ми вже не ставали при мормонських фермах.

Ті люде зовсім такі самі, як наші, але в них вкорінена ідея великої жертвенності: дають чесно і правильно десяту часть свого доходу що місяця на потреби своєї громади. Се не жарт. З тим можна щось почати і чогось доконати.

Я жалував, що не міг відвідати кожного Мормона в його хаті. Чорне авто летить по прерії рівній як стіл, так одностайно шепоче його прудкий мотор. А мені здається, що чую слова Франка:

„Ми ті оферми, ті рекрути.
Гарматне мясо на війну.
Що їх неволя й голод лютий
Жене за море в чужину“.

В тім старенький виселенець зі спішської землі, що сидить похило в хаті, каже :

— »Мусять ще й моя стара поїхати до сеї церкви, аби подивилася на щось файне«.

Сказав і зараз таки виняв гроші »на газоліну«, аби й собі причинитися до заплати за вражінне. Думки мої відразу взяли ясний тон. Щось у душі задзвонило, як дзвони в ясний день у моїм ріднім місті. І привиділася з далека розколисана дзвонами дзвінниця при церкві Николая і дуже висока дзвінниця монастиря ОО. Василіян і маленька, округла Покрова і далекий-далекий архистратиг Михаїл на кладовищі за містом. Ще добре памятаю, як мене боліли ноги, коли я йшов до нього з матір'ю як дитина на другий день Зелених Свят і сідав відпочити на купу шутру при »цісарській дорозі«. А мама казала: »Тут остре камінне, уважай, дитино«.

Прості слова старого робітника, котрого нужда вигнала також за море в чужину, а котрий тут діждався вже внуків — ударили в моїй уяві не тільки минувність, але й будучність. Ударили так, як бе серце дзвона в обидві криси його. Бо бачу, що й сей старець молився в святині краси старенькими очима тай серце його також тронув промінь жертвенности, який бе у тій святині як ключ цілющої води, бе — з правдивого аґату, — з марморів Теннисону, з гранітів Нельсону, з дерева магоню й пташиного ока, з оріха й черешень, образів, яких він з роду ще не бачив, з 12 різьблених білих биків, з кожної плитки і з кожної квітки на зелених травниках її. Він без слова принуки дав »на газоліну« ще таки на дорозі під впливом краси, до якої ми його привезли.

Значить, краса ділає навіть на дуже стареньких людей, що стоять над гробом. У тій хвилині я був певний, що тут на сій прерії повстане в головах наших людей велика програма творчости і жертв. І ті, що вірять у Бога, поставлять тут катедру в старім стилі батьків, яка їх піднесе у власних очах і в очах чужинців. Ті, що вірять, очевидно найздібнійші до будови. А й ті, що не вірять у ніщо, лише в порох і пару, що з людських костий виходить і щезає на віки — можуть поставити хоч одну, але добру школу і величаві бурси-інститути і театр блискучий і бібліотеку з книгами в рідній мові. Властиво в них повинно бути ще міцнійше бажання лишити слід по собі, бо сеж »закон природи«, очевидний усім: Лишає слід у лісі звірина, ідучи, лишає

птичка слід ніжок на снігу, лишає навіть камінь, що котиться з гори, лишає слід вода небесна і навіть невловимий вітер пінує. Бо сеж закон природи. Той закон інакший для звірини й каменюки, а інакший для думаючої людини. Я вірю, що наше плем'я сповнить також закон — сповнить його по великій силі своїй і по великій здібності своїй, яка в нім напевно єсть. А се наступить тоді, як оживляться в нас позанікані нерви жертвенности і вправляться у правильний такт — по цілій кулі земській, де тільки живуть сини і дочки України.

О якже вчить твір штуки!

Всю науку святині збираю в одну науку, яку я хотів би розповсюдити від Кавказу по Сян і на всій американській таї азійській суні, де живе плем'я моє. Ось та думка:

Котрий нарід у часі мира не вміє згідно і постійно на народні цілі жертвувати свого майна, той в часі війни не вміє для себе жертвувати своєї крові і тому земля його стане жировиском чужинців, майно його заберуть у нього вороги, а крові його синів уживати будуть як води — на свої цілі і свої побіди.

Вже не видно за нами святині Мормонів із білого граніту, на пустій прерії Альберти біля Скалистих Гір.

Кругом тільки степ безмежний, бездоріжний, палений сонцем, битий вихрами. А перед нашим авто вітер жене вирване з коренем перекотиполе. Воно котиться — подібно як надія на свободу мого рідного краю, що лежить у руїнах. А на тих руїнах лежать розбиті й мої надії — всі, буквально всі. І я почув, як із глибини грудий підходить біль. Але нараз щось здержало його в душі, мов дотик дивної долоні долі. Вона мов заговорила до мене: »Чиж я в сам час не показала тобі, що може зробити невелика група жертвених людей? Розкажи се своїм!«

Я відітхнув так свobodно, як колись на високім замку у Львові, або на київських горах над Дніпром, оглядаючи нашу прекрасну землю. І почув я в собі таку силу, що здавалося мені, що не авто так летить по прерії без утоми, тільки я сам до якоїсь доброї цілі. То кристалізувалася в мені думка, мов якесь могутнє і живе єство. І немов кликала до мене: »Побачиш, що й молодь твого народу ще навчиться жертвувати на цілі цілої нації постійно десяту пайку свого заробітку«.

І ось у сороковім році життя мов якусь несподіванку відкрив я на степу наглядний доказ, що може досягнути свідомо зорганізована жертвенність.

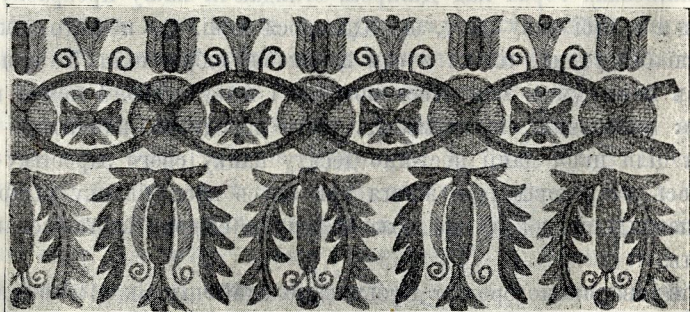
Мій товариш подорожі о. Кузьмак, молодий чоловік, із живими очима, каже: »І чому ми по виході зі святині не оглянули її ще раз зверху, щоби заокруглити собі суцільність вражіння?«

Дійсно, ми не зробили цього як слід. Я тільки двічі або тричі оглянувся за нею побіжно, вже їдучи авто́м по прерії — з першого горбка.

Як велит сили, як пам'ятник жертвенности і солідарности малої групи людей — стояла гора ґраніту і красок, стояла перла Канади, біла як сніг — на залитій сонцем прерії Альберти. Старенький виселенець узрить її ще раз, як приїде до неї зі своєю жінкою. А потому вже ніхто з не-Мормонів не побачить у нутрі її краси. Бо 26 серпня замкнуть Мормони на віки залізні брами святині під одним бальком кам'яним. І тільки зверха зможе око чужого тішитися нею в день і в ночі. Бо як понура, чорна ніч упаде на безмежну прерію, тоді їх святиня буде також блестіти. Але не з нутра. Сильний рефлектор ззовні метатиме на неї електричне світло і вона що ночі буде світити на пустій, темній прерії біля страшенно диких Скалистих Гір. З яким почуттям узрить її в глуху ніч осінню здивований мандрівник, що заблукає на бездорожній прерії, в осінніх болотах... О якже мудро роблять Мормони, що на завше замикають свою святиню для чужих! І немов кажуть тим до всіх: «Як хочете краси, жертвуйте і будуйте. Вчіться від нас».

Чому ми не оглянули ще раз тої святині? Мабуть тому, що вона зробила за сильне вражіння на нас і за багато кинула в нас думок, що як вир заграли в мозку.

Я бачу її досі виразно перед собою, хоч кінчу сей опис уже далеко від неї на прерії Саскачевану, біля «Озера Червоної Ягоди», в малім містечку Гефорд, у домі панства Жеребків. Далека і висока святиня Мормонів стоїть передімною на травниках, на непереглядних преріях Альберти, на тлі дуже диких Скалистих Гір, уся з білого ґраніту, залита блеском сонця...

Тогож автора

вийшли окремими книжками і брошурами в українській мові:

I. Оригінальні праці:

а) Повісті й оповідання.

1. **Князь Ярослав Осмомисл.** Українська історична повість з XII ст. В 2 томах.
2. **Огні Срібної Землі.** Історичне оповідання з часів національно-релігійної боротьби в Карпатській Україні, на Спішу.
3. **Суд Олексі Довбуша й інші оповідання.**

б) Спомини й описи подорожей.

4. **Рік на Великій Україні.** Спомини з української революції.
5. **З кривавого шляху У. С. С.**
6. **Слідами Українських Січових Стрілців.**
7. **Над Золотою Липою.** (В таборах У. С. С.).
8. **До Баноти.** Вразіння з подорожі до українських Помпеїв.
9. **Про українські повстання.** Соколовський і сусідні трупи.

в) Науково-популярні й публіцистичні праці.

10. **Що то є суспільні класи?** Боротьба клас, пролетаріят, буржуазія, капіталізм і організація (4 видання, 1-е вид. 1906).
11. **Про Івана Франка.**
12. **Про карпатських опришків.**
13. **Про вшехлопанив, їх історію й таємну організацію.**
14. **Що то є нарід або нація.**
15. **Як називається наш Рідний Край і нарід.**
16. **Формальні проблеми української державности** (герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги).
17. **За що ми боремося.** (Популярний нарис устрою України).
18. **Корупція в державнім житті.**
19. **По перших виборах на підставі загального виборчого права.** (Огляд сил галицьких партій).
20. **Про політичні партії.**
21. **Військо й політика.**
22. **Студентство й політика.**
23. **Українська Салтанна Роксолана.** (Інформаційна розвідка).
24. **Ескізи зі школи життя.** Раб, хам, дурень. (Сатира).
25. **Розмови в Ільдіз-Кюску про державні справи.** З Великої Легенди Сходу. (Політична сатира).
26. **Про новий тип кирилі.** Причинок до історії еміграції.

II. Перерібки й переклади:

27. **Революційний катехізм** (Бакуніна).
28. **Новомальтузіянська теорія.**
29. **Готама Будда.**
30. **Іван Жижня.** (Образки з гуситських воєн Леанава з розвідкою).
31. **Казна про державу.** (Сатира).

III. Праці писані спільно з іншими авторами:

32. **Хроніка руху української академічної молоді у Львові.** (Писано з Ол. Охримовичем).
33. **Як писати мемуари.** (Пояснення і практичні вказівки. (Писане з Ів. Кривецьким). Три видання.

Місця друку цих праць:

Львів: 1—3, 5, 10—14, 19, 27—30.

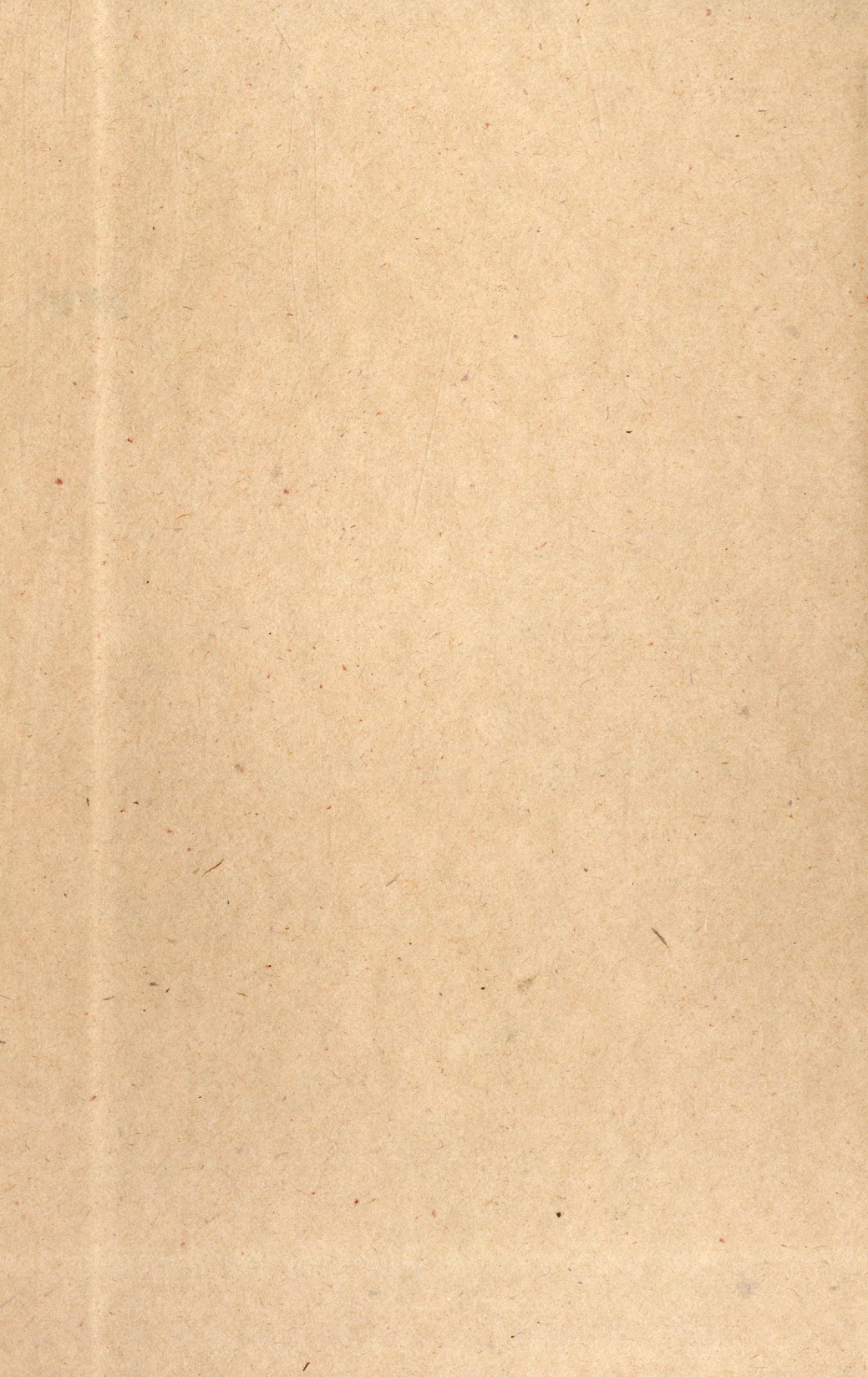
Київ: 10, 16.

Відень: 4, 6—7, 10, 15, 18, 22, 33.

Камянець на Поділля: 8—9, 17, 23—24, 33.

Кременець на Волині: 20—21.

PA 4136